

Juraj Schenk: Experiment, model a teória v sociológii. Vybrané metodologické problémy

Bratislava, STIMUL 2020, 132 s. ISBN 978-80-8127-280-6 (PDF); ISBN 978-80-8127-281-3 (EPUB)

https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/ksoc/Obalky/Schenk_Experiment_model_a_teoria.pdf

Pre malú sociológiu, ktorou podľa Zuzany Kusej je aj tá slovenská, je do istej miery príznačné, že autori a autorky sa primárne venujú užšiemu okruhu tém, pričom analyticky reflektujú predovšetkým metodologické problémy, ktoré vyplývajú zo skúmanej témy. Je však dobré, že z takéhoto obrazu vždy niekto aktívne vystupuje a dokáže v širšom rámci reagovať na aktuálne teoretické a metodologické problémy súčasnej sociológie. Popri Dilbar Alievovej, ktorá je stále dôležitou postavou reflexie aktuálnych teoretických trendov, je Juraj Schenk dôležitým hlasom v metodologickej diskusii. Práve *Juraj Schenk* publikoval v minulom roku knihu *Experiment, model a teória v sociológii. Vybrané metodologické problémy*, ktorá je predmetom tejto recenzie.

Vo vzťahu k predchádzajúcim autorovým textom má obsah knihy nasledujúce línie. V prvej línii upriamuje pozornosť na metodologické postupy, ktoré sa v kontexte slovenskej sociológie nepoužívajú príliš často. Takýmto metodologickým nástrojom je predovšetkým experiment, ktorému je venovaná druhá kapitola nasledujúca po stručnom úvode, ale aj kauzálne modelovanie podrobne rozpracované v tretej časti textu. Práve tretia kapitola výrazne nadväzuje na predchádzajúcu autorovu knihu a predstavuje líniu, v ktorej autor ďalej rozvíja svoje doterajšie koncepty. V štvrtej kapitole knihy Juraj Schenk precíznejšie rozpracováva otázku konštruovania sociologických teórií, ktorú taktiež čiastočne otvoril už v predchádzajúcej monografii. Okrem toho, že kniha vytvára celok s predchádzajúcou autorovou tvorbou, jej vnútornú logiku udržiava pohromade čitateľná snaha prezentovať sociologickú metódu ako nástroj produkcie netriviálnych zistení, ktoré sú zbavené rôznych barličiek v podobe čiernych schránok. Pojmom čierne schránky sa v tomto kontexte myslia teoretické pojmy s problematickou empirickou operacionalizáciou. Pre knihu ako celok však platí, že nie je úplne vhodná ako prvá voľba pre čitateľa, ktorý nemá s podobnými textami predchádzajúcu skúsenosť a zároveň nemá aspoň základné informácie o problematike metodológie vedy všeobecne a metodológie sociálnych vied konkrétne.

V kontexte slovenskej sociológie je prínosom časť venovaná experimentu. Dôvody takéhoto konštatovania sú viaceré. Za najdôležitejšiu však možno považovať veľmi obmedzené využívanie tohto výskumného nástroja v lokálnej sociologickej produkcii. Práve predkladaný text je jednou z prvých systematickejších prezentácií, ktorá by mohla prispieť k vyššiemu záujmu o nové metodologické nástroje poznávania. Prínosom tejto prezentácie je aj to, že samotná výskumná technika je umiestnená do širšieho problému kauzality. Práve hľadanie príčinných súvislostí medzi javmi je významným rámcom, v ktorom experimentálna metóda dokáže naplno rozvinúť svoj potenciál. Samotná kauzalita však nie je prezentovaná v triviálnej

podobe jednej príčiny a jednoznačného účinku. Práve naopak. Autor nezastiera, že „kauzalita je pomerne zložitá záležitosť, ktorá sa spája s nevyhnutnosťou riešenia veľkého počtu fundamentálnych (filozofických a metodologických) otázok. (s. 6) Z toho dôvodu problematiku kauzality rieši na 25 stranách textu. Možno sa to zdá obsiahle, ale práve uvedomenie si komplexnosti možných kauzálnych súvislostí umožňuje kvalitné spracovanie designu experimentu. Do úvahy je totiž potrebné zobrať následné súvislosti. Časová následnosť javov, ktorá sa môže na prvý pohľad javiť ako najmenej problematický znak kauzality (najprv príčina potom následok), tento znak však vôbec nemusí byť taký jednoznačný. (s. 10) V druhom kroku je potrebné podrobne si zvážiť otázku príčiny ako činiteľa určitého javu. Činiteľ je jav (entita), ktorý je schopný pôsobenia a vyvolania istého účinku. Je potrebné odlíšiť ju od nezávislej premennej v štatistickom význame slova, kde zmena jednej nezávislej premennej mení situáciu v závislej premennej, ale samotná nezávislá premenná nespôsobuje priamo zmenu v sledovanom jave. Pri následnej snahe podať interpretáciu kauzality je uvedomenie si tohto rozdielu podstatné. Práve pre komplikované vymedzenie príčiny ako jednoznačného činiteľa kauzality je v texte zdôraznená potreba širšieho prístupu, ktorému lepšie zodpovedá model sprostredkovaného kauzálného vzťahu. Autor taktiež veľmi dobre upozorňuje čitateľa, že širší model v konečnom dôsledku vyžaduje určitú selekciu javov. Selekcija však znamená vytváranie zjednodušenej analytickej schémy, následkom čoho môže narastať skepticizmus voči skúmaniu kauzality vo vede. Ako Juraj Schenk píše: „Skepticizmus tohto druhu vyplýva z viacerých dôvodov: z toho, že neexistuje absolútne presné vedecké poznanie kauzálnych vzťahov, ďalej z toho, že z poznania príčiny nie je možné s absolútnou istotou usudzovať na účinok atď.“ (s. 13) Priznaním určitých obmedzení autor realisticky čitateľa pripravuje na skutočnosť, že skúmanie kauzality má síce mnohé výhody a prináša potrebné porozumenie skutočnosti, na druhej strane je potrebné uvedomiť si aj imanentné obmedzenia, ktoré s tým súvisia a brať ich pri interpretácii kauzálnych súvislostí na zreteľ. V tomto kontexte je autorov realizmus dôležitým odkazom, ktorý čitateľa varuje pred triviálnym a nekomplikovaným vnímaním vedeckého poznania. Mnohé problémy v interpretácii vedeckých poznatkov vo verejnom priestore sú zapríčinené práve takýmto laickým a zjednodušeným pohľadom na vedeckú prácu. V tomto zmysle pokračuje text aj v nasledujúcich častiach. Aj tu nás upozorňuje na nové problémy, ktorým musíme čeliť, ak sa pokúšame vytvárať kauzálne súvislosti: napríklad rozlíšenie príčin a podmienok. Kauzálny vzťah má vždy určitý kontext, ktorý nemožno eliminovať. Zároveň však kontext nepredstavuje príčinu, ktorá vyvoláva kauzalitu. Toto treba mať neustále na pamäti. Oboznámenie čitateľa s problematikou kauzality vytvára dôležité predpolie pre následný výklad techniky experimentu. V nej sú obsiahnuté základné súvislosti, o ktorých je potrebné uvažovať pri dizajnovaní projektu experimentu: problém validity, kontroly v experimente, základné delenia experimentov, základné vymedzenie plánov experimentu. Celú túto časť druhej kapitoly je možné vnímať ako základný vstup do témy. Čiasťočným nedostatkom textu je, že autor nevyužil viac príkladov realizovaných expe-

rimentov v sociologickej praxi. Ako však vopred uviedol v úvode, kniha predstavuje predovšetkým základný vstup do vybraných problémov a je potrebné oceniť, že metódu experimentu systematickejšie približuje.

Zatiaľ čo v druhej kapitole využívanie príkladov absentovalo, tretia časť venovaná modelom tento nedostatok kompenzuje. Výklad v značnej miere využíva možnosti multiagentového modelu kognitívnej deľby práce. Prostredníctvom neho nám autor vysvetľuje možnosti tvorby modelov v sociologickej analýze. Podobne ako v predchádzajúcej kapitole aj tu v úvodnej časti nachádzame konceptuálne rámcovanie sledovanej problematiky, ktorá vysvetľuje význam modelov pre vedu a pre sociológiu. Nasleduje vymedzenie základných spôsobov modelovania a po nej nasleduje už spomenutý príklad modelovania kognitívnej deľby práce. Autor tento model zvolil z dôvodu jeho jednoduchosti a zároveň tematickej blízkosti väčšine sociológov. Napriek svojmu komplikovanému názvu model v zásade rieši tému dynamiky názorov. Prostredníctvom série siedmich grafických výsledkov môžeme sledovať vývoj názorov podľa toho, ako sa menia zvolené parametre. Zvolený príklad vhodne dokumentuje samotné možnosti modelovania. Ukazuje možnú variabilitu javu na základe modifikácie vstupných parametrov. Žiada sa doplniť, že pri určitých modifikáciách by sa zvolený model vhodne hodil aj do súčasnej situácie, kedy je zmysluplné sledovať vývoj názorov súvisiacich so zdravím. Najmä spúšťací efekt (leaving behind effect) opisujúci situáciu, keď „relatívne malá skupinka extrémne motivovaných hľadačov pravdy veľmi rýchlo putuje krížom cez celý priestor názorov smerom k extrémnej pravde, pričom za sebou necháva polarizovanú spoločnosť“ (s. 69), sa veľmi blíži aktuálnej situácii v rámci názorov na viaceré témy okolo prebiehajúcej pandémie.

Posledná časť textu sa venuje budovaniu sociologických teórií. Podobne ako v predchádzajúcich dvoch kapitolách aj tu úvodná časť predstavuje predovšetkým základné priblíženie pojmového aparátu a rekapituláciu kľúčových problémov sociologickej teórie. Autor tu odkazuje aj na domáce autorky (Dilbar Alieva, Soňa Szomolányi), ktoré sa téme sociologickej teórie intenzívne venovali a stále venujú. Pomyselným jadrom je podkapitola 4.2 *Stratégie budovania sociologických teórií*, ktorá predstavuje základný prehľad spôsobov, ktorými je možné konštruovať teóriu. Tu vymedzuje základný cieľ tejto časti, ktorý definuje ako: „Rozlíšenie základných stratégií konštruovania sociologických teórií“ (s. 80) V texte sa rozlišujú indukcionistické stratégie, kde sú vymedzené jej antiscientistické a scientistické podoby. Nasledujú dedukcionistické stratégie, tie autor spája predovšetkým so scientistickými prístupmi v sociológii potom modelová stratégia sociologických teórií. V tejto časti text nadväzuje na predchádzajúcu knihu. Opätovne sa tu stretávame s problematikou analytickej sociológie, prostredníctvom ktorej sú demonštrované možnosti modelových stratégií. Rozlišuje sa medzi teoretickými a multi-agentovými modelmi. V oboch prípadoch sa využívajú príklady, ktoré už boli prezentované aj v predchádzajúcich prácach.

Monografiu Experiment, model a teória, ktorá bola predmetom tejto recenzie, je potrebné vnímať ako pokračovanie predchádzajúcej knihy, ako jej neformálny

druhý diel. Sama osebe síce prináša do slovenskej rozpravy o metodológii sociálnych vied nové impulzy či už v časti o experimente, prípadne v poslednej časti venovanej stratégiám utvárania teórie, alebo v časti, ktorá ďalej rozpracováva sociologické modely. Plný potenciál prezentovaného textu sa však pre čitateľa rozvinie až vtedy, ak pred týmto textom siahneme minimálne po predchádzajúcej autrovej knihe. Tá do istej miery predstavuje akýsi úvodný diel, v ktorom sú viaceré témy vysvetlené alebo predznačené a súčasná kniha predstavuje pokračovanie, v ktorom sú tieto témy podrobnejšie rozpracované alebo podložené novými príkladmi. Popritom si však musíme uvedomiť, že nové témy, ktoré autor v texte otvára, predstavujú skôr stimul pre čitateľa. Práve tento aspekt je možné považovať za dôležitý odkaz textu. Autor síce otvára dvere k novým problémom, ale cestu k nim jednoznačne nedefinuje a ponecháva ju na záujme a kreativite čitateľov.

Roman Hofreiter

FF UMB, Katedra sociálnych štúdií a entológie, Banská Bystrica